

*Анна Валентинівна Ландіна,
кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою Інституту держави
і права ім. В. М. Корецького НАН України*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ НОРМАМИ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У кримінальному законодавстві України передбачено, що злочин може бути вчинений загальним чи спеціальним суб'єктом (ст. 18) [1]. Значення обов'язкових ознак суб'єкта злочину відоме: воно полягає в тому, що саме сукупність цих ознак і визначають, чи може особа взагалі бути притягнута до кримінальної відповідальності, і у залежності від цього – чи є взагалі подія злочину. Що стосується ознак спеціального суб'єкта, то у законодавстві вони чітко не визначені, так само, як і не вказані критерії, за якими можна виділити такі спеціальні ознаки. У переважній більшості випадків ці ознаки прямо чи опосередковано впливають із змісту норм Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Але постає питання необхідності і можливості встановити хоча б у загальних рисах ознаки спеціального суб'єкта злочину, які згідно із положеннями Загальної частини впливають на кримінальну відповідальність особи. Це дозволило б оцінити рівень забезпечення нормами Загальної частини КК України реалізації кримінальної відповідальності щодо спеціального суб'єкта злочину.

Питанням кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину присвячено досить велику кількість праць. Зокрема, окремі аспекти вказаної проблеми вивчали такі вчені, як П. П. Андрушко, В. О. Глушков, А. А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк та інші дослідники. Уже після прийняття чинного КК України у 2003 р. В. І. Терент'єв досліджував проблемні аспекти кваліфікації злочинів, що вчинюються спеціальним суб'єктом [2]. Кримінально-правовий аналіз окремих аспектів кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину було здійснено Д. В. Бараненком у 2009 р. [3] У 2015 р. А. С. Осадчою було проведено дослідження генезису, функцій, норм, що встановлюють кримінальну відповідальність спеціального суб'єкта злочину, хоча у дослідженні увага була приділена лише службовій особі як суб'єкту злочину [4].

Але з точки зору зв'язку спеціальних ознак особи, яка вчинила злочин, що впливають на кваліфікацію злочину та на обрання судом виду і розміру покарання, із нормами та інститутами Загальної частини КК України, питання кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину не розглядалося.

Мета статті. Враховуючи відсутність досліджень стану забезпечення кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочинів, потрібно визначити шляхом правового моніторингу, яким чином у нормах Загальної частини визначаються особливості кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину, і встановити, як ці спеціальні ознаки враховуються при притягненні особи до кримінальної відповідальності і призначенні їй покарання.

Виклад основного матеріалу. Запорукою об'єктивності та справедливості як основних принципів кримінального права є врахування всіх суттєвих обставин конкретного злочину. Причому це стосується як обов'язкових ознак, так і факультативних, які впливають на кваліфікацію суспільно небезпечного діяння. Усі обставини справи, а також особистісні характеристики особи, що вчинила злочин, які мають значення для кваліфікації вчиненого діяння, винесення вироку чи іншого рішення судом повинні бути враховані і згідно з відповідними нормами кримінального процесуального законодавства України. Так, зокрема, у ст. 91 «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» КПК України зазначається, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню наступні обставини, які стосуються суб'єкта злочину: обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну від-

повідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Саме по собі доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91) [5]. Крім того, у ст. 178 «Обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу» КПК України вказано, що тут повинні враховуватися обставини, подібні до таких, які підлягають доказуванню. Враховуючи вказане, при ухваленні вироку судом враховуються наступні ознаки, що характеризують суб'єкта злочину: чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення; наявність обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і яких саме; чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності; чи є підстави для застосування до обвинуваченого, який вчинив кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності, примусового заходу медичного характеру чи примусового лікування (ст. 368 КПК України). Тому визначення усіх кількісних і якісних ознак особи, що вчинила злочин, є обов'язковим для винесення справедливого вироку і призначення обґрунтованого і достатнього виду та розміру покарання.

Ознаки спеціального суб'єкта злочину належать до факультативних ознак, які обумовлюють можливість притягнення саме такої особи до кримінальної відповідальності за вчинення конкретного злочину, передбаченого Об'єктивною стороною КК України.

Правовий моніторинг продемонстрував, що, з огляду на конструкцію та зміст норм Особливої частини КК України, переважна більшість із них визначає умови притягнення до кримінальної відповідальності саме спеціального суб'єкта злочину. Як зазначається дослідниками, «у чинному кримінальному законодавстві простежується стійка тенденція до спеціалізації підстав кримінальної відповідальності за рахунок збільшення складів злочинів із спеціальним суб'єктом. За нашими підрахунками у КК України наразі нараховується близько 75% таких складів злочинів» [4, с. 5].

Дійсно, важко не погодитися із вказаним твердженням. Так, із 387 статей (більшість із них включають основні та кваліфіковані склади) Особливої частини КК України до таких, які безумовно встановлюють кримінальну відповідальність спеціального суб'єкта злочину (в основному некваліфікованому складі), відносяться 235 статей, що становить 60,8 % від загальної кількості статей у Особливій частині КК України; до основних складів злочинів, які умовно можна вважати вчиненими виключено спеціальними суб'єктами, відносяться 32 статті; відповідно до решти 120 статей Особливої частини КК України суб'єкти основного некваліфікованого складу є загальними (31 %), з яких 53 статті містять кваліфіковані склади злочинів, які можуть бути вчинені лише спеціальним суб'єктом. Враховуючи таку значну кількість злочинів, які можуть бути вчинені лише спеціальним суб'єктом, виникає гостра необхідність визначити, яким чином регулюється кримінальна відповідальність осіб, які наділені додатковими, поряд з основними, ознаками загальними нормами кримінального законодавства.

Не розглядаючи кожен окремих склад злочину, передбачений у Особливій частині КК, зупинимось на окремих положеннях Загальної частини КК, в основі яких лежить та чи інша знака суб'єкта злочину. Зауважимо, що мова не буде йти про моніторинг тих інститутів і норм, які без інституту суб'єкта злочину просто втрачають сенс – такі, як: вина, оскільки саме суб'єкт злочину є «носієм» волі та свідомості; чинність закону про кримінальну відповідальність за ознаками територіальності; судимість тощо. Розглянемо інститути і норми, в основу яких покладені спеціальні ознаки суб'єкта злочину, що впливають на кваліфікацію злочину і на вид та розмір призначуваного покарання.

В першу чергу, до таких належить ч. 2 ст. 22 КК України, яка містить перелік злочинів, за які кримінальна відповідальність може наставати із досягненням особою 14 років. Виходячи з положень даної норми, у ній визначена така спеціальна ознака суб'єкта злочину, як 14-річний вік, тоді як загальним віком кримінальної відповідальності є 16-річний вік.

Наступні положення Загальної частини КК України певною мірою визначають не лише якісні, але і кількісні ознаки, за наявності яких суб'єкт злочину визнається спеціальним. Мова йде про повторність (ст. 32), сукупність (ст. 33) та рецидив (ст. 34) злочинів (розділ VII). Дані норми визначають, у яких випадках особа вважається такою, що має кримінальне минуле (якісна ознака), чи буде покарана за вчинення декількох злочинів (кількісна ознака). Правові наслідки наявності хоча б одного виду множинності злочинів полягають у тому, що це враховується при кваліфікації вчиненого діяння та призначенні покарання (ст. 35).

Певні спеціальні ознаки особи, що вчинює злочин, містять і норми, які визначають основні ознаки обставин, що виключають злочинність діяння (розд. VIII Загальної частини КК України). Так,

зокрема, тут вирішуються питання можливості притягнення до кримінальної відповідальності особи, що перевищила заходи, необхідні для затримання злочинця (ст. 38); особи, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження (ст. 41); особи, що виконувала спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, і вчинила у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків (ст. 43). Всі ці особи, про яких йде мова у вказаних тут нормах, мають певні професійні обов'язки, завдяки чому можуть бути визнані спеціальними суб'єктами злочину.

Розділ X Загальної частини КК України визначає поняття та види покарань, які можуть бути призначені особі за вчинення нею злочинного діяння. І хоча ці норми стосуються усіх суб'єктів злочину без виключення, є декілька видів покарання, які можуть застосовуватися лише до осіб, які мають додаткові (спеціальні) ознаки. Зокрема, до таких належать позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55); службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58); тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62); довічне позбавлення волі, оскільки у ч. 2 вказано, що це покарання не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років (ст. 64). Ці норми визнають покарання з урахуванням такої соціальної ознаки суб'єкта злочину, як посада (рід занять), за виключенням ст. 64, яка враховує вікову ознаку.

Чітко регламентований вплив окремих додаткових ознак суб'єктів злочинів у нормах, що визначають загальні правила призначення покарання (розд. XI Загальної частини КК України). Тут визначаються правила призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують (ст. 66) (вчинення злочину неповнолітнім; жінкою в стані вагітності; через матеріальну, службову чи іншу залежність; під впливом сильного душевного хвилювання; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених у КК) та обтяжують (ст. 67) (вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів; групою осіб за попередньою змовою; щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах; щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного; особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів) покарання. Ці обставини стосуються певних кількісних та якісних ознак суб'єктів злочинів, що у кінцевому рахунку впливають на вид та розмір призначеного судом покарання. Тут визначаються правила призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті (ст. 68); за сукупністю злочинів (ст. 70); за сукупністю вироків (ст. 71).

Не менш важливим є встановлення додаткових ознак особи, що вчинила злочин, і для можливості звільнення особи від покарання та його відбування (розд. XII). Зокрема, особистісні якості особи мають значення при вирішенні питання про можливість звільнення особи від відбування покарання з випробуванням (ст. 75); звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79); застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83); звільнення від покарання за хворобою (ст. 84); звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. ст. 85-87). При застосуванні вказаних положень враховуються вік, стать, рід занять, стан здоров'я.

Повністю присвячений питанням особливостей кримінальної відповідальності та покарання такого спеціального суб'єкта, як неповнолітній, розд. XV КК України (ст. ст. 97-108). У цьому розділі в основі усіх вказаних норм лежить така ознака спеціального суб'єкта, як вік.

Враховуючи, що у ст. 67, яка визначає обставини, що обтяжують покарання, передбачена така ознака, як вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (п. 2 ч. 1), а також наявність такої ознаки у багатьох кваліфікованих складах злочинів, можна вважати, що положення кримінального законодавства КК України щодо співучасті (розд. VI Загальної частини КК України) також визначають спеціальні ознаки суб'єкта злочину, які є кількісними. Тобто при притягненні до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у співучасті, у основі лежить саме кількісна ознака – участь у даному злочині декількох суб'єктів злочину.

Висновки. Проведене вище дослідження підтверджує думку про те, що переважна більшість злочинів вчинюється саме спеціальними суб'єктами, тобто особами, наділеними такими ознаками, за відсутності яких ним не може бути вчинене відповідне злочинне діяння, передбачене Особливою частиною КК України. У загальних рисах спеціальні ознаки (критерії), які визначають суб'єкт злочину як спеціальний і які впливають на вид і розмір призначуваного покарання та на можливість застосування щодо особи, яка вчинила злочин, інших загальних положень, визначені у нормах Загальної частини КК України. До таких критеріїв відносяться як кількісні характеристики (співучасть та повторність, сукупність і рецидив), так і якісні (вік, посада, рід занять, стать, стан здоров'я).

З огляду на вказане вище, переважна більшість норм Загальної частини КК України забезпечує законність, справедливість та об'єктивність притягнення до кримінальної відповідальності суб'єктів, які, поряд із обов'язковими (визначені у ч. 1 ст. 18 КК України), наділені спеціальними ознаками, що впливають на їх кримінальну відповідальність.

Враховуючи кількість і різноманітність ознак, що визначають суб'єкт злочину як спеціальний, подальші дослідження повинні бути спрямовані на удосконалення кримінального законодавства у частині визначення ознак спеціального суб'єкта злочину.

Список використаних джерел

1. *Кримінальний кодекс України* // Відомості Верховної Ради. 2001. № 25-26. ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. *Терентьев В. И.* Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одесса. 2003. 195 с.
3. *Бараненко Д. В.* Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2009. 19 с.
4. *Осадча А. С.* Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2015. 229 с.
5. *Кримінальний процесуальний кодекс України* // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

References

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* // Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2001. № 25-26. st. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. *Terentev V. Y.* Otvetstvennost spetsyalnogo sub'yekta prestupleniya po uholovnomu pravu Ukrainy : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Odessa. 2003. 195 s.
3. *Baranenko D. V.* Spetsialnyi sub'iekt zlochyynu: kryminalno-pravovyi analiz : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. K., 2009. 19 s.
4. *Osadcha A. S.* Spetsialnyi sub'iekt zlochyynu: henezys, funktsii, problemy kvalifikatsii : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kh., 2015. 229 s.
5. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, st.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Ландіна А. В. Забезпечення кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину нормами Загальної частини КК України

Запорукою об'єктивності та справедливості як основних принципів кримінального права є врахування всіх суттєвих обставин конкретного злочину. Враховуючи відсутність досліджень стану забезпечення кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочинів, метою даного дослідження є визначення шляхом правового моніторингу, яким чином у нормах Загальної частини регламентуються особливості кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину, і як ці спеціальні ознаки враховуються при притягненні особи до кримінальної відповідальності і призначенні їй покарання.

У загальних рисах спеціальні ознаки (критерії), які визначають суб'єкт злочину як спеціальний і які впливають на вид і розмір призначуваного покарання та на можливість застосування щодо особи, яка вчинила злочин, інших загальних положень, визначені у нормах Загальної частини КК України. До таких ознак відносяться як кількісні характеристики (співучасть та повторність, сукупність і рецидив), так і якісні (вік, посада, рід занять, стать, стан здоров'я). Подальші дослідження повинні бути спрямовані на удосконалення кримінального законодавства у частині визначення ознак спеціального суб'єкта злочину.

Ключові слова: кримінальна відповідальність спеціального суб'єкта, правовий моніторинг норм кримінального законодавства, кількісні ознаки, якісні ознаки.

Landina A. V. Ensuring of criminal liability of a special subject of a crime by the norms of the General part of the Criminal Code of Ukraine

The guarantee of objectivity and justice as the basic principles of criminal law is to take into account all the essential circumstances of a specific crime. The value of identifying the features of a particular object of a crime is that it represents a combination of these attributes and determines whether a person can be prosecuted in general and, depending on this, whether there is a general crime event. From the point of view of the connection of personal or social (quantitative or qualitative) features of the person who committed a crime that affects the qualification of the crime and the choice of the type and size of the sentence by the court, the norms and institutions of the general part of the Criminal Code of Ukraine, criminal liability of the special unit Crime the object was not considered.

The purpose of this article, taking into account the lack of research on the state of ensuring criminal liability of special crime subjects, is the establishment of means of legal monitoring, how in general rules determine the specificity of criminal liability of a particular object. crime, and how these traits are taken into account in bringing a person to criminal responsibility and punishment.

The vast majority of crimes are carried out on special subjects: out of 387 articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, those who undoubtedly establish the criminal responsibility of a particular subject of a crime (mostly unskilled), include 235 articles, 60.8% of the total number of articles in a special section The Criminal Code of Ukraine.

In general, the peculiarities (criteria) that define the subject of a crime as special, affecting the type and size of the sentence that may be imposed, and the possibility of filing a lawsuit against the offender, other general provisions specified in the norms of the General Part of the Criminal Code of Ukraine. These criteria include quantitative characteristics (complicity and repetition, aggregate and relapse) and qualitative (age, occupation, occupation, gender, health status).

Given the foregoing, the overwhelming majority of the norms of the General Part of the Criminal Code of Ukraine ensures the legality, fairness and objectivity of bringing to criminal liability those who, together with the mandatory (as defined in part one of Article 18)). The Criminal Code of Ukraine), endowed with special features arising from their criminal liability.

Given the number and variety of features that determine the subject of a crime as a special, further researches should be aimed at improving criminal legislation in terms of determining the specifics of the special object of the crime.

Key words: criminal liability of a special subject, legal monitoring of the norms of criminal legislation, quantitative characteristics, qualitative characteristics.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-325-329

УДК 340

*Микола Олександрович Пухтинський,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
конституційного права та місцевого
самоврядування Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

**СУБ'ЄКТИ КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У МІСЦЕВІЙ ПУБЛІЧНІЙ ВЛАДІ**

Постановка проблеми. Визначення змісту контрольної діяльності у місцевій публічній владі, місцевому врядуванні Україні потребує дослідження складу її суб'єктів та їх законодавчого закріплення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика контролю, контрольної діяльності у сфері місцевої публічної влади, місцевого врядування стала предметом багатьох наукових робіт: юридичних, політологічних, державно-управлінських. Контролю присвячено чимало академічних монографічних, енциклопедичних, дисертаційних досліджень. У цьому ж контексті акцентуємо також увагу на фундаментальні роботи з теорії держави і права, конституційного, адміністративного, муніципального права, зокрема, на наукові твори В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, О. В. Батанова, В. І. Борденюка, А. Р. Крусян, О. І. Сушинського, сучасні дисертаційні дослідження